

K obrazu svojbytnosti slovenských minorít v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy

Towards the image of the Slovak minorities specificity in the Central and South-Eastern Europe countries

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.01

Ján Botík

Abstract

The phenomenon of migration is a universal and historically longstanding. A wide range of research approaches have been applied to its study. In this paper, the issue of migration and minority studies is reflected from the positions of interdisciplinary discourse following the research results on Slovak minorities in the Central and South-Eastern Europe countries. During the 18th and 19th century colonists of various nationalities settled on the Danubian-Pannonian plain. Slovak emigrants were also represented among them, grouped in two dozen linguistic islands or ethnic enclaves. After the dissolution of Austria-Hungary (1918), in the successor states of Hungary, Romania, and Yugoslavia, the ethnic inhabitants were granted the status of national minorities. Various theoretical and conceptual approaches have been applied in the study of these Slovak minorities. Of these, the most progressive have proved to be concepts that have considered the processuality in the ethno-cultural development of enclaves or minorities. That is, concepts in which the focus was on the implications of the operation effects of continuous and discontinuous trends in the form of persistence and change, tradition and innovation, acceptance and rejection, resistance and confluence of minority members incorporated into other ethnic groups.

Keywords

migration, minority, processuality, continuity, discontinuity, specificity, syncretism

Kľúčové slová

migrácia, minorita, procesuálnosť, kontinuita, diskontinuita, svojbytnosť, synkretizmus

Kontakt / Contact

prof. PhDr. Ján Botík, DrSc., emeritný profesor, Slovenská republika

e-mail: janobotik@gmail.com

Ako citovať / How to cite

Botík, J. (2023). K obrazu svojbytnosti slovenských minorít v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 8-22. <https://doi.org/10.31577/Etno-Rozpra.2023.30.1.01>

Fenomén migrácie je natoľko univerzálny a historicky dávny jav, že pri jeho skúmaní sa uplatnila široká škála poznávacích prístupov, charakteristík a definícií. V najvšeobecnejšej rovine sa poukázalo, že homo migrans má spoločné dejiny s homo sapiens, a že migrácie sú pohybom za lepším životom. Zdôrazňoval sa existenčný, čiže ekonomický zreteľ. Oddávna sa migrácia posudzovala aj vo vzťahu k rodisku, domovu a domovine. V takýchto charakteristikách býva obsiahnutý silný emocionálny náboj. Zastúpený je aj v poézii Milana Rúfusa:

Mať kdesi korene // teda byť niečí // Patriť // Tak osudovo, neodvolateľne // že odchod by znamenal smrť (Rúfus, 1978: 154).

Lenže demografi už dávnejšie vyčíslili, že približne jedna tretina Slovákov z územia dnešného Slovenska emigrovala. Tým sa Slovensko zaradilo medzi európske krajiny s vysokým podielom zahraničnej migrácie. Medzinárodná organizácia pre migráciu (IOM) ju zadefinovala ako „pohyb osoby alebo skupiny osôb z jednej geografickej jednotky do druhej cez administratívnu alebo politickú hranicu s cieľom usadiť sa definitívne alebo prechodne na mieste inom, ako je miesto pôvodu osoby“ (Chorvát, 2009: 21).

Pre doterajšiu masovú zahraničnú migráciu Slovákov boli vymedzené dve hlavné obdobia a dva základné prúdy geografického smerovania vysťahovalcov. Staršia vlna spadá do obdobia 18. – 19. storočia a uskutočnila sa v rámci vtedajšieho Uhorska. Novšia, z rozhrania 19. a 20. storočia, smerovala do rozvinutých priemyselných krajín Európy a zámožia. Vo svojom príspevku upriamujem pozornosť na migračné pohyby, ktoré smerovali z územia Slovenska do podunajsko-panónskej nížiny, ktorej centrálna časť je v maďarčine nazvaná *Alföld*, čo v preklade znamená *Dolná zem*. Rozkladá sa na rozhraní terajšieho Maďarska, Rumunska, Srbska a Chorvátska. Podľa tohto geografického útvaru sa pre tu usadených Slovákov ustálil názov *dolnozemskí Slováci* (Sirácky, 1975: 173). Zámerom tohto príspevku je rezumovať, čo sa v doterajších migračných a minoritných štúdiách pod pojmom dolnozemskí Slováci rozumie. A zároveň aj zhrnúť, vďaka ktorým teoretickým a konceptuálnym prístupom boli poznatky o slovenských menšinách v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy docielené. Ich súčasný stav je výsledkom záujmu viacerých spoločenskovedných disciplín. Pri ich charakteristike budem zohľadňovať hlavne zretele etnológov, ktorí koncentrovali svoje bádateľské záujmy predovšetkým na charakteristiku dôsledkov vysťahovalectva. Čiže na to, ako migračné pohyby vplývali na kultúrne zme-

ny a na identitu migrantov. Skúmanie týchto otázok a procesov sa, pravdaže, nemôže zaoberať ani bez zohľadnenia poznatkov, ktoré o dolnozemskejších Slovákoch zhromaždili historici, demografi, jazykovedci a bádatelia ďalších vedných odborov.

Ku sťahovaniu Slovákov zo severných do južných oblastí Uhorska došlo po porážke vojsk Osmanskej ríše pri Viedni (1683) a po ich vytlačení z Habsburskej monarchie (1699 – 1718). Vďaka tomu mohol byť odštartovaný grandiózny projekt kolonizácie oslobodených, avšak značne vyludnených a hospodársky utlmených oblastí podunajsko-panónskej nížiny. Medzi populačne preriedené obyvateľstvo starousadlých Maďarov, Rumunov, Srbov a Chorvátov smerovali prúdy kolonistov rôznych národností. Medzi nimi aj približne 40 tisíc slovenských rodín a spolu asi 200 tisíc osôb (Gavrilović, 1997: 195; Sirácky, 1966: 9). V priebehu 18. – 19. storočia sa slovenskí migranti zoskupili do dvoch desiatok viac alebo menej rozsiahlych slovenských ostrovov. Najväčšiu sídelnú kompaktnosť a najvyššiu početnosť dosiahli slovenskí kolonisti v békeško-čanádskej oblasti (83 tisíc) a v srbskej Vojvodine (54 tisíc), čo spolu predstavuje 140 tisíc osôb (Botík, 2019: 11).



Obr. 1.
Kolonizačné prúdy dolnozemskejších Slovákov (Botík, 2016: 29).

Vysťahovalectvo značnej časti Slovákov zo severných do južných častí Uhorska spôsobilo, že nastalo faktické rozdelenie spoločenstva Slovákov na dve časti. Kým jedna časť zostala na historickom etnickom území Slovenska, tá oddelená a menšia časť sa zoskupila na území Dolnej zeme. Títo kolonisti vytvárali na feudálnych panstvách spravidla viactisícové slovenské komunity, ktoré v rámci vtedajších komitátov či župných útvarov prerastali do rozsiahlejších enklávno-diasporálnych spoločenstiev. Pod pojmi enkláva a diaspóra sa chápe fakt exteritoriálneho odlúčenia časti príslušníkov od svojho materského, či už etnického alebo konfesijného spoločenstva, a zároveň aj fakt jeho obklopenia iným, spravidla cudzorodým etnickým či náboženským spoločenstvom. Enkláva a diaspóra sa navzájom odlišujú tým, že pre enklávu je príznačná vyššia miera kompaktnosti a pre diaspóru zasa vyššia miera rozptylu sídelnej konfigurácie ich príslušníkov. Príslušníci enklávy a diaspóry si uchovávajú vedomie o svojom pôvode, pridržujú sa svojho materinského jazyka, zdedenej kultúrnej výbavy aj skupinového názvu/etnonymu. Príslušníci slovenských enkláv na Dolnej zemi boli spravidla aj príslušníkmi rovnakého vierovyznania. Približne 80 – 90 % slovenských kolonistov na Dolnej zemi prináležalo k evanjelicko-luteránskej viere (Divičanová, 1996: 9; Sklabinská, Mosnáková, 2013: 8). Zachovanie viery bolo v období protireformačných a rekatolizačných tlakov v Uhorsku aj jednou z hlavných príčin sťahovania Slovákov na Dolnú zem. Keďže sa ich etnická a konfesijná identita prekrývali, možno ich posudzovať a interpretovať ako etnokonfesijné jednotky. Vo vzťahu k obklopujúcej spoločnosti sa príslušníci enkláv či diaspór necítili byť plne akceptovaní, s čím sa spája viac alebo menej ostrá hranica *My a Oni*. Charakterizuje ich vytváranie obranných mechanizmov proti splynutiu s obklopujúcou spoločnosťou. Popri uchovávaní vlastného jazyka a náboženstva patrí k nim aj princíp skupinovej endogamie, čiže sociálna norma výberu manželského partnera iba spomedzi príslušníkov vlastnej skupiny. To však nevylučuje, že zároveň dochádza ku vzájomným kontaktom s *tými druhými*, taktiež aj ku vzájomnej komunikácii, ako aj k jazykovému a kultúrnemu ovplyvňovaniu. Enklávu či diaspóru môže predstavovať buď jedna, spravidla početnejšia lokálna komunita, alebo aj desiatky takýchto komunít, ktoré vytvárajú určitý teritoriálny a skupinový celok. Príkladom je enkláva vojvodinských Slovákov (Botík, 1973: 495-509; Myjavcová, 2001: 5; Sklabinská, Mosnáková, 2013: 8; Uherek, Beranská, 2011: 12).

Pri skúmaní dôsledkov vysťahovalectva Slovákov na Dolnú zem kľúčovou konceptuálnou otázkou bolo, aké sociálne jednotky by sa mali stať deskriptívnou a interpretačnou kategóriou poznávacích či bádateľských záujmov o dolnozemskejších Slovákoch. Ukázalo sa, že už počiatočné publikácie boli rámcované obrazom jednej lokality, resp. obrazom dedinskej pospolitosti. Nakoľko kolonizačné obce na Dolnej zemi sa najčastejšie zaľudňovali ako viacetnické a viackonfesijné lokality, predmetom záujmu o dolnozemskejších Slovákoch spravidla nebola celá dedinská pospolitosť, ale len jej časť, čiže slovenská komunita. Napríklad Poľný Berinčok (Skolka, 1988), Nadlak (Zajac, Haan, 1853), Sarvaš (Žilinský, 1872). Bolo to dané tým, že etnická či konfesijná komunita bola takým sociálnym útvarom, v ktorom jej príslušníci pociťovali skupinovú solidaritu, vytváralo sa u nich vedomie spolupatričnosti a nadobúdala sa skupinová identita. Vysvetľuje sa to tým, že človek je svojou podstatou nielen spoločenskú, ale aj komunitnú bytosť. Ľudské bytie je komunitné bytie. Potreba komunity korešponduje s potrebou zakotvenosti, zakorenenosti, s potrebou niekam patriť, mať svoje blízke prostredie, svoj svet, a najmä svojich ľudí ako svoju oporu (Višňovský, 2007: 45-46).

Je obdivuhodné, s akou jasnozrivosťou pochopil békeščabiansky kňaz úlohu dedinskej pospolitosti resp. lokálnej komunity v živote slovenských kolonistov, keď napísal, že „prvá starosť novej osady bola usporiadať sa ako cirkev“ (Haan, 1866: 14). Čo to však znamenalo usporiadať sa ako cirkev? Pripomeňme si teda, že s príchodom slovenských, ako aj nemeckých kolonistov evanjelického vierovyznania sa aj na Dolnej zemi udomáčňoval luteranizmus, s ktorým sa do ich života uvádzal samosprávny orgán s názvom *cirkevný zbor*. Úlohou jeho predstavenstva pozostávajúceho z kňaza, učiteľa a spomedzi cirkevníkov vyvolených presbyterov, bolo vytvoriť náboženským a cirkevným potrebám zodpovedajúcu infraštruktúru – kostol, zvonicu, faru, školu, cintorín. Týmito objektmi sa kolonisti zakoreňovali, vrastali do novoosídleného prostredia. Tieto spoločne vybudované objekty pre vlastné kultové a vzdelávacie potreby zjednocovali cirkevníkov a utvrdzovali ich duchovnú a komunitnú spolupatričnosť. Navyše, posilňovali citové väzby prisťahovalcov ku kolonizovanému územiu a legitimizovali ich nárok na novoosvojovanú domovinu.

S cirkevnými zbormi kolonizačných osád súviseli aj ďalšie aktivity. Hneď po ich zriadení kňazi zakladali matriky narodených, sobášených a zosnulých, zostavovali súpisy rodín so záznamami o ich pôvode, písali kroniky, v ktorých zaznamenávali pozoruhodnosti nielen z cirkevného, ale aj pospolitého života. Týmito písomnosťami sa v novoutváraných slovenských komunitách kládli základné kamene historickej pamäti kolonistov, ako aj ich komunitného sebaobrazu a skupinovej identity.

Bádatelom neuniklo, že slovenské komunity na Dolnej zemi sa utvárali z príslušníkov rôznorodého a značne pestrého pôvodu. János Manga v monografii o obci Veňarec uvádza, že v roku 1711 sa tam prisťahovali Slováci z Hontianskej (Cerovo, Badín), Novohradskej (Nedelište), Zvolenskej (Poniky) a Gemerskej (Tisovec) stolice (Manga, 1978: 8). Andrej Mráz o obci Kysáč vo Vojvodine uvádza, že v roku 1789 mala 1322 slovenských obyvateľov poschádzaných z 55 obcí Novohradu, Hontu, Liptova, Turca, Nitrianskej, Zvolenskej, Peštianskej a Békešskej stolice (Mráz, 1948: 31). Príkladom azda najrôznorodejšieho zloženia slovenských kolonistov na Dolnej zemi je Békešská Čaba. Zo súpisu jej obyvateľstva je zrejmé, že sa tu zoskupili kolonisti z 20 stolíc a zo 120 lokalít (Haan, 1866: 46-55).

Na pestrosť pôvodu slovenských kolonistov v dolnozemských lokalitách poukázali mnohí bádatelia. Lenže ich záujem zotrvával iba na demografickej konkretizácii, odkiaľ jednotlivé rodiny či jednotlivci pochádzali. Konceptuálny prelom pri skúmaní tohto demografického javu vniesol jazykovedec Jozef Štolc, ktorého zaujala nielen samotná pestrosť pôvodu, začal sa zaujímať aj o jazykové a kultúrne dôsledky tejto pestrosti v jednotlivých slovenských komunitách. Bolo mu zrejmé, že v dôsledku naznačenej pestrosti sa v slovenských komunitách ocitli popri sebe viac alebo menej rozdielne slovenské nárečia, ako aj odlišnosti v odeve, stravovacích návykoch, obyčajach, piesňach a rôznych rozmanitostiach v spôsobe života kolonistov. Lenže takýto stav sa nemohol dlho udržať, pretože v tradičnej roľníckej spoločnosti bola dôležitou podmienkou normálneho a bezporuchového fungovania dedinskej pospolitosti či čiastkovej komunity jednota sociálnych noriem. Takže takýto tlak spôsobil, že v komunitách dolnozemských Slovákov dochádzalo k procesom vyrovnávania rozdielov v nárečí a na jednotlivých úsekoch tradičnej kultúry. Výsledkom takýchto konvergentných procesov bolo formovanie novej nárečovej jednoty a kultúrnej homogenity. A to, čo vzniklo výberom a miešaním zdedenej jazykovej a kultúrnej výbavy, predstavovalo dolnozemské modifikácie slovenských nárečí a jednotlivých zložiek tradičnej kultúry. Ich dolnozemská a lokálna či komunitná jedinečnosť

bola neopakovateľná. Zrodili sa dolnozemske podoby lokálnej identity – *my Čabänia*, *my Nadlačania*, *my Pazovčania*, *my Kovačičania* atď. Na materskom etnickom území sa pre ne nedali nájsť totožné analógie. Boli to vekovo mladšie dolnozemske podoby celonárodného kultúrneho dedičstva Slovákov (Štolc, 1968; 1971; 1975; 1994).

Dosť dlho sa v stredoeurópskych krajinách pri jazykovednom a národopisnom výskume vysťahovalcov uplatňovali koncepty, ktoré posudzovali ich enklávno-diasporálnu situáciu, ako aj jazykový a kultúrny vývin takýchto skupín ako statické javy. Čiže, ako kontinuitné pretrvávajúce archaických a ustrnutých, iba s materským spoločenstvom zviazaných reálií, ktoré si v minoritných podmienkach uchovávali značne zakonzervovanú podobu. Takýmto jazykovým a kultúrnym artefaktom sa pripisoval punc etnickej znakovosti, a tým aj opodstatnenosť interpretovať ich ako doklady skupinovej identity vysťahovalcov. Jedinečnosť takýchto archaizmov bola pre niektorých bádateľov natoľko významná, že ich posudzovali ako doklady pre rekonštrukciu starších vývinových podôb nárečí a tradičnej kultúry materského národa z predmigračného obdobia, ktoré sa v materskom spoločenstve už nezachovali. Príspevok s takýmto konceptuálnym prístupom odznel v roku 1971 na konferencii v Novom Sade, ktorý pod názvom *Tradičná kultúra vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej ľudovej kultúry* predniesla Božena Filová z Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied (Filová, 1973: 23-33). Hneď po skončení uvedenej konferencie vyšiel v novosadskom časopise *Nový život* hodnotiaci článok, v ktorom renomovaný literárny vedec Ján Kmeť takmer celý jeho obsah upriamil na polemiku s príspevkom Boženy Filovej. Dôraz v nej položil na otázku, prečo B. Filová vo svojom príspevku pertraktovala iba najarchaickejšie reálie tradičnej kultúry vojvodinských Slovákov. Takýto zúžený pohľad nechápal preto, lebo do rámca kultúrnej a národnostnej identity vojvodinských Slovákov patria aj tradície ich spolkového života, divadelná, literárna a publicistická tvorba, vydavateľské, vedecké a vysokoškolské ustanovizne, pričom ľudové obyčaje, povere, kroje a ďalšie zložky tradičnej kultúry sa ocitli na okraji ich súčasného života. Príslušníci tejto slovenskej enklávy sa už opierajú o modernejšie ukazovatele svojej národnostnej identity (Kmeť, 1971: 291).

Je zrejmé, že Ján Kmeť v tejto polemike zdôraznil, že obraz dolnozemských Slovákov nemožno posudzovať iba so zreteľom na ich kultúrne archaizmy. Zmienku si zasluhuje, že takmer pol storočia pred Jánom Kmeťom sa k takýmto konceptuálnym prístupom vyjadril aj publicista Peter Pavel Dovál z mestečka Nadlak v rumunskom Banáte. Poukázal na to, že vo vývine dolnozemských Slovákov:

ich vysťahovaním nastalo prerušenie historickej kontinuity, odtrhnutie od materského celku, ku ktorému viazali ich tradície. Prerúšením tejto kontinuity stráca sa niť dejín, zmĺka dedičný duch, alternuje sa pôvodný charakter a rodí sa niečo úplne nové a odlišné, čo zodpovedá novým geografickým, sociálnym a etnografickým okolnostiam (Dovál, 1932: 3).

Bádateľské výsledky Jozefa Štolca, ako aj publicistické stanoviská Jána Kmeťa a Petra Pavla Dovála sú pribojným konceptuálnym úsilím, aby sa v migračných a minoritných štúdiách zohľadňovali nielen kontinuitné, ale aj diskontinuitné trendy vo vývine dolnozemských Slovákov. Teda nielen zotrvačnosť archaických a zakonzervovaných reálií v slovenských nárečiach, obyčajach, piesňach, odeve a ďalších artefaktoch tradičnej kultúry, ale aj ich vývinová dynamika a ňou podmienené zmeny. Jozef Štolc, Ján Kmeť

a Peter Pavel Dovál sa svojimi inovatívnymi konceptmi priblížili k tomu, čo v oveľa exaktnejšej podobe vyjadril historik Ľubomír Lipták, že konceptom kontinuity a diskontinuity sa zohľadňuje procesualnosť prejavovaná vzťahom pretrvávania a zmeny, tradície a inovácie, prijímania a odmietania, odolávania a splývania (Lipták, 2000: 14).

Na doterajšom, už tri storočia trvajúcim minoritnom vývine dolnozemských Slovákov, je fascinujúca ich jazyková a kultúrna vitalita. Básnik Ondrej Štefanko o Slovákoch v jeho rodnom Nadlaku prehlásil: „*Trváme ako na cestách prach!*“ (Štefanko, 1980: 60). Vyjadril sa k tomu aj Milan Rúfus, ktorý po stretnutí so skupinou vojvodinských Selenčanov na jadranskom pobreží napísal:

Bol by som prisahal, že tá reč vychádza z úst mojej starej matere alebo samotného Pavla Dobšinského. Vzrušuje ma predstava, že stovky kilometrov ďaleko od zemepisného územia Slovenska už vyše dvoch storočí trvá slovenská dedina. Slovenská od počiatku doteraz. A to, že vy už vyše dvoch storočí existujete a ste takí, akí ste, naplňuje i nás doma akousi trochou istoty, že nie sme takí pominutelní (Rúfus, 1998: 804).

Novšie výskumy sa dopracovali aj k odpovediam, že dlhodobé pretrvávajúce zdedenej jazykovej a kultúrnej výbavy, ako aj jej modifikácia a rozvíjanie do dolnozemskej kolektívnej svojbytnosti, sú výsledkom dominancie kontinuitných trendov v ich enklávnom a minoritnom vývine. Podieľali sa na tom viaceré faktory. Jedným z nich bolo u dolnozemských Slovákov prevládajúce evanjelické vierovyznanie, ktorého výsadou bolo, že v luteránskych kostoloch a školách sa kázalo, vyučovalo a spievalo vo vlastnom a všetkým zrozumiteľnom jazyku. Hoci týmto jazykom bola biblická čeština, v dolnozemských komunitách prešla výrazným slovákizačným procesom. Hlavne v obradových rečiach a písomnostiach sedliackej elity. Ďalším faktorom enklávnej dlhovekosti dolnozemských Slovákov bola vysoká miera ich sídelnej kompaktnosti a veľkej komunitnej ľudnatosti. Vďaka tomu sa až do polovice 20. storočia mohol uplatňovať princíp výberu manželských partnerov iba z vlastných slovensko-luteránskych skupín. A to zabezpečovalo nielen etnokonfesionálnu reprodukciu slovenských komunít, ale aj reprodukciu ich jazykovej a kultúrnej svojbytnosti.

Významným faktorom dlhovekého pretrvávania slovenskosti na Dolnej zemi bola sedliackosť slovenských kolonistov. Bola to predovšetkým vysoká miera sebestačnosti roľníckych rodín, ktoré takmer všetko, čo potrebovali, aj produkovali. A takmer všetko, čo vyrobili, aj spotrebovali. S tým súviselo, že všetci príslušníci roľníckych rodín sa existenčne uplatňovali na vlastnom rodinnom hospodárstve. To spôsobovalo, že roľnícke rodiny sa vyznačovali nielen hospodárskou, ale aj veľkou sociálnou uzavretosťou. Takže jazyková, náboženská a kultúrna výbava, ktorú si kolonisti priniesli so sebou zo svojich rodných krajov Slovenska, mohla aj v novej domovine naplňovať ich kontinuitné skupinové a sociokultúrne jestvovanie (Botík, 2019: 19-20).

Na sklonku 19. storočia v békešsko-čanádskej a aradsko-banátskej oblasti, ako aj v priľahlej srbskej Vojvodine žilo približne 150 tisíc slovenských kolonistov (Kmeť, 2004: 61; Sirácky, 1975: 9). Takýto robustný enklávno-diasporálny slovenský ostrov, ako aj dlhodobá odlúčenosť od materského spoločenstva, vyúsťovali do skupinového sebauvedomenia v podobe subetnického teritoriálneho útvaru – *Dolnozemske Slovensko* (Kmeť, 2012:

224). K takémuto upevňovaniu dolnozemskej identifikácie slovenských kolonistov na podunajsko-panónskej nížine významne prispieval časopis Dolnozemský Slovák, ktorý v rokoch 1902 – 1920 vychádzal v Novom Sade (Sirácky, 1980: 127). Vydavatelia tohto časopisu posudzovali slovenské ostrovy na Dolnej zemi ako jednotný celok s totožnými historickými osudmi a spoločnými kultúrnymi tradíciami. Ich snahou bolo politicky zjednocovať dolnozemských Slovákov, aby mohli účinnejšie odolávať maďarizačným tlakom (Štefanko, 2005: 7).

Už od usadenia sa slovenských kolonistov na Dolnej zemi začali v ich živote pôsobiť aj procesy diskontinuitných trendov. K radikálnym inováciám dochádzalo už v dôsledku zmeny prírodného prostredia. Slovenskí kolonisti, ktorí prichádzali z karpatských regiónov, kde dominantným stavebným materiálom ich obydľí bolo drevo, sa na podunajsko-panónskej nížine ocitli v zóne panónskeho domu, ktorého technologickým a typologickým základom bola hlina (Botík, 2014: 11). Do agrikultúry slovenských kolonistov prinieslo výrazné inovácie pestovanie poľnohospodárskych plodín – kukurica, cirok, tabak, chmeľ, rajčiny, paprika, melóny, ktoré v ich niekdajších rodných krajoch nepoznali. Vniesli do ich života nielen nové pestovateľské praktiky, ale aj širokú škálu ich využitia. Hlavne v chove hospodárskych zvierat a v rozšírení sortimentu tradičnej stravy. Najmä pestovanie kukurice prispelo k hospodárskemu povzneseniu a kultúrnemu ozvláštneniu dolnozemských Slovákov (Kišgeci, 1990: 8-15).

Ku konceptom procesualnosti a k zohľadneniu diskontinuitných trendov prispela výstižnou charakteristikou vojvodinská jazykovedkyňa Mária Myjavcová, keď si položila otázku:

Je stav našej slovenčiny aj obrazom našej slovenskosti? Fakt je, že sa aj po tom našom viac ako dvestopäťdesiat ročnom trvaní v inojazykovom obklúčení a bez priamych kontaktov s materským národným spoločenstvom ešte vždy cítime Slovákmí. A náš relatívne rozvinutý a aj napriek občasným brzdiacim silám rozvíjajúci sa národnokultúrny život je predsa len akou takou zárukou, že Slovákmí zostaneme aj naďalej. Pravdaže Slovákmí všelijako vrastenými do svojho inonárodného prostredia, lebo veď nežijeme tu ako dáke konzervované uzavreté spoločenstvo ľudí, ale práve v symbióze so svojím okolím. Všet inak to ani nemôže byť (Myjavcová, 2006: 169).

Hlavným atribútom identifikácie enklávnych a komunitných spoločenstiev na Dolnej zemi je ich materinský jazyk. Jazykovedcom vďačíme za to, že objasnili, ako jazyk naplňoval jednak vnútrogrupinové funkcie, ako aj jeho funkcie smerom ku komunikačným vzťahom s inojazyčným okolím. Zakrátko po usadení sa u kolonistov začal rozvíjať slovensko-maďarský, slovensko-rumunský a slovensko-srbský bilingvismus. Dost dlho sa udržiaval iba individuálne osvojovaný bilingvismus, a to hlavne u mužov. K hromadnému bilingvizmu, keď nielen muži, ale aj ženy a všetky vekové a sociálne kategórie kolonistov boli dvojjazyčné, k tomu sa príslušníci slovenských komunit dopracovali až v priebehu 20. storočia, zväčša až v jeho druhej polovici. No už od usadenia sa kolonistov na Dolnej zemi sa bilingvismus stával významným faktorom diskontinuitných trendov vo vývine jazyka dolnozemských Slovákov, napríklad v podobe jazykových a kultúrnych výpožičiek z obklopujúceho prostredia. S bilingvizmom sa okrem toho začala postupne rozrušovať sociálna norma skupinovej endogamie, čo uvoľňovalo priestor pre uzatváranie manžel-

ských zväzkov aj s inoetnickými a inonáboženskými partnermi. A tým sa v rodinách slovenských kolonistov pootvorili dvere nielen k jazykovej, ale aj ku kultúrnej, náboženskej aj etnickej dvojdomosti (Myjavcová, 2015: 8-21).

V politickom vývine dolnozemských Slovákov sa významným historickým medzníkom a zároveň aj ťažiskovým faktorom ich minoritného jestvovania stal rozpad Rakúsko-Uhorska (1918) a následný vznik nástupníckych štátov. V dôsledku týchto udalostí sa dovtedajší enklávno-diasporálny celok dolnozemských Slovákov rozpadol, pretože bol po častiach začlenený do troch novoutvorených štátov – Maďarska, Rumunska a Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov (od roku 1929 Juhoslávia). S touto zmenou súvisela ďalšia inovácia, pretože Versaillská zmluva z roku 1919 zaviazala novoutvorené nástupnícke štáty poskytnúť pričleneným inoetnickým obyvateľom právnu ochranu pri používaní materinského jazyka, ako aj pri zriaďovaní minoritných inštitúcií na etnickom základe (Trütschler, 2010: 66). So získaním statusu národnostných menšín vznikli pre príslušníkov slovenských minorít aj nové skupinové názvy, v ktorých bola zohľadnená ich nová domovská krajina a nová štátna príslušnosť – *maďarskí Slováci*, *rumunskí Slováci* a *juhoslovanskí Slováci*.

S rozpadom Rakúsko-Uhorska súvisel aj vznik Československej republiky (1918). Tento sebaurčovací akt sa stal epochálnym historickým medzníkom nielen pre štátotvorné národy Čechov a Slovákov, ale aj pre tých Čechov a Slovákov, ktorí sa svojím emigračným rozhodnutím ocitli v cudzorodom, spravidla aj inoetnickom prostredí. Príslušníci týchto českých a slovenských minorít vznikom Československej republiky nadobudli medzinárodne uznanú materskú krajinu. A tá po jej ustanovení zadefinovala svoj vzťah aj k týmto vysťahovalcom.

Keďže Československá republika vznikla ako národný štát Čechov a Slovákov, jej predstavitelia to pochopili tak, že národný štát má legitímne právo vstupovať aj do exteritoriálneho jestvovania svojich národných príslušníkov. Hlavným argumentom bolo, že „dnes sa nemôžeme pokojne prizerať tomu, ako sa nám za hranicami nášho štátu odcudzuje pätina národa“ (Klíma, 1931: 11). A z toho bol odvodený vysoký stupeň politickej vôle pre vtedajšiu vysťahovaleckú a krajanskú politiku. Jej strategickým cieľom bola povinnosť národného štátu zabrániť odchodu vysťahovalcov a postarať sa aj o to, aby tí, čo odišli, sa mohli aj vrátiť. Odštartoval program starostlivosti o zahraničných Čechov a Slovákov. S týmto zámerom bol už v roku 1920 v rámci Československej národnej rady vytvorený Odbor pre československé zahraničie. Takmer súbežne sa na úlohách vysťahovaleckej politiky a starostlivosti o zahraničných Slovákov začali na Slovensku podieľať obnovená Matica slovenská (1919) a novozaložená Slovenská liga (1920). V roku 1928 bol zriadený Československý ústav zahraničný, ktorý sa stal koordinačným orgánom starostlivosti o zahraničných Čechov a Slovákov. V jeho stanovách je dôraz položený na také pôsobenie, aby sa u vysťahovalcov upevňovalo národné a vlastenecké povedomie, aby sa kompletizovala databáza o počte zahraničných Čechov a Slovákov v ich nových domovských krajinách, a aby sa začalo s výskumom dejín a dôsledkov v živote vysťahovalcov (Brouček, 1985: 105; Letz, 2000: 109).

Zaiste nebolo náhodné, že s prvými výsledkami bádateľskej činnosti sa prezentovali demografi. Už v roku 1931 bola v piatom zväzku Československej vlastivedy uverejnená súhrnná štúdia o počte zahraničných Čechov a Slovákov v celosvetových reláciách

(Auerhan, 1931: 97-105). Pri zvažovaní komu poskytnúť starostlivosť bolo smerodajným kritériom to, či je tá-ktorá vetva ešte zelenou, alebo už len suchou ratoľstou. Či ešte má, alebo už nemá predpoklady na návrat do vlasti predkov. Alebo či je spôsobilá prijať „novú miazgu do odlomenej haluze, aby vypučala a rozkvitla aj na cudzom poli“ (Košťal, 1992: 13). Dlhodobým programom vysťahovaleckej a krajanskej politiky Československa bolo podporovať prejavy a aktivity národnokultúrneho života vysťahovalcov. Práve preto sa hlavný dôraz kládol na podporu národnostného školstva, ktoré bolo považované za najúčinnější prostriedok udržania jazykovej, kultúrnej a národnostnej kontinuity vysťahovalcov.

Rozpad Rakúsko-Uhorska, vznik nástupníckych štátov na troskách tejto monarchie a ustanovenie statusu národnostných menšín predstavujú v etnokultúrnom vývine dolnozemsých Slovákov významný medzník. Nebyť týchto epochálnych historických udalostí slovenskí kolonisti by sa na Dolnej zemi nezbavili svojvôle vládnuceho maďarského národa. A nemohli by si uplatňovať práva, ktoré im umožňoval status národnostných menšín. Pri budovaní inštitucionálnych základov minoritného života si nepochybne najaktívnejšie počínali predstavitelia slovenskej menšiny v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov a v neskoršej Juhoslávii.

Už v roku 1919 vzniká v Petrovci Slovenské gymnázium ako aj Kníhtlačiareň- účasťníarska spoločnosť, v ktorej sa tlačia slovenské učebnice, knihy a časopisy. V tom istom roku sa prvýkrát konajú Slovenské národné slávnosti, na ktorých Slováci prezentujú svoju kultúru. Vznikajú ďalšie spolky a divadelné skupiny. V roku 1920 v Petrovci začínajú vychádzať noviny Národná jednota, tiež aj početné časopisy literárneho, kultúrneho a humoristického zamerania (Snahy, Svit, Frčka, Hévis a iné). V roku 1921 sa osamostatňuje Slovenská evanjelická a.v. cirkev v Juhoslávii a v roku 1932 vzniká Matica slovenská v Juhoslávii ako kultúrna a ľudovýchovná ustanovizeň (Sklabinská, Mosnáková, 2013: 10).

Možnosti uplatňovania menšinových práv neboli všade také priaznivé ako u Slovákov v srbskej Vojvodine. Najnovším svedectvom o tom je nedávno vydaná monografia Békešskej Čaby. Ako hovorí Lenovský, existovali tam:

Relevantné dôvody transformácie ich minoritného statusu na majoritný so všetkým, čo s tým súvisí (od pomadžarčenia si priezviska, cez používanie maďarských krstných mien pre svojich potomkov, výmenu materinského jazyka, používanie výhradne majoritného jazyka v prostredí primárnych skupín a pod.). Eliminácia príležitostí používania slovenského jazyka pod vplyvom jeho negatívneho heteroobrazu v majoritnej spoločnosti vyústila do jeho nahrádzania maďarčinou nielen v inštitucionálnej sfére (spoločenského, verejného, cirkevného, politického, profesijného života a vzdelávania), ale aj v komunitnom a rodinnom živote (Lenovský, 2018: 268-269).

K súčasnému stavu slovenskej menšiny v Maďarsku sa vyjadril aj básnik Juraj Dolnozemský zo Slovenského Komlóša: „Cítíme, že z mála nás je denne menej. Vytratili sa slovenské slová z našej dediny. Odišli ohrdnuté – preč!“ (Dolnozemský, 1994: 77).

V naznačených súvislostiach je pozoruhodná myšlienka demografa Jána Svetoňa, ktorý konštatoval, že:

i tam, kde sa Slováci v zahraničí novému okoliu prispôsobili, kde sa asimilovali, i tam je ich hmotná a duševná kultúra iná ako okolitého obyvateľstva. A to iné je pravdepodobne jadrom toho, čo nás robí Slovákmi. Poznať ho je úloha, na ktorú z vlastného záujmu zabúdať nesmieme (Svetoň, 1943: 8).

Neprehliadnuteľným poznatkom migračných a minoritných štúdií je zistenie, že jednotlivé komunity dolnozemských Slovákov sa vyznačujú vysokou mierou skupinovej diverzity. Postrehol ju už Félix Kutlík, keď o Slovákoch v Báčke a Srieme napísal, že „po nosive sa všetci delia medzi sebou a po rúchu ich možno poznať, ktorý je z ktorej dediny“ (Kutlík, 1888: 25). Vzťahuje sa to nielen na odev, pretože už bolo vyslovené aj zovšeobecnenie, že kultúra tradičnej agrárnej spoločnosti bola kultúrou lokálnou (Burke, 2005: 72). Diverzitu, čiže jedinečnosť a neopakovateľnosť sociokultúrneho habitu jednotlivých komunít dolnozemských Slovákov kulturológ Ladislav Lenovský charakterizoval v tom zmysle, že je „výsledkom svojbytnosti a endogénneho vývoja jednotlivých spoločenstiev, aj následných, navzájom odlišných vývojových línií, vyvolaných rozdielnymi geografickými, ekonomickými, etno-konfesionálnymi, kultúrnymi a politickými parametrami prostredia“ (Lenovský, 2018: 262).

Z uvedenej charakteristiky diverzity slovenských dolnozemských komunít si pozornosť zasluhuje pojem *svojbytnosť*, ktorý je, či už v takejto, alebo v rôzne modifikovanej podobe, zastúpený aj v prácach ďalších bádateľov. Jazykovedec Jozef Štolc o Slovákoch v Juho-slovácku napísal, že si „boli vždy vedomí svojej *samobytnosti*, pridržovali sa jej a veľmi si vážili svoje národné tradície. Vážia si aj svoj jazyk, ktorý po 200 ročnom žití v dnešnej ich vlasti nadobudol niektoré *svojské* črty“ (Štolc, 1968: 12). Mária Myjavcová v nadväznosti na túto charakteristiku Jozefa Štolca k nej pridala ďalšie zretele: „Práve toto stáročné trvanie slovenčiny na území dnešnej Vojvodiny sa v našincovi kumulovalo, ak už nie ako dáka národná hrdosť, tak aspoň ako vedomie *svojbytnosti*, tak vo vzťahu k inojazyčnému okoliu, ako aj k národnému jadru“ (Myjavcová, 2001: 9).

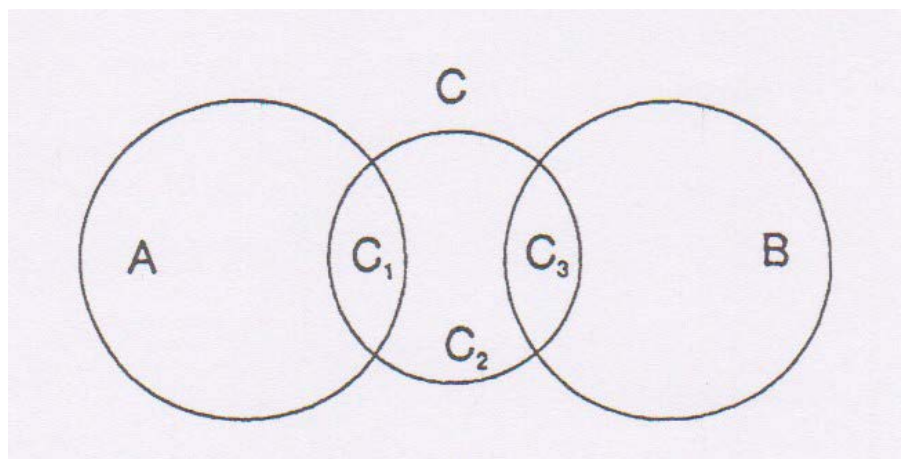
K problematike diverzity a svojbytnosti dolnozemských Slovákov sa vyjadril aj etnológ Ondrej Krupa, ktorý sa podujal zmapovať obyčaje a poverby v obci Veľký Bánhedeš v Békeško-čanádskej oblasti. Výsledkom jeho výskumov bolo zistenie, že väčšina tamojších obyvateľov a povier mala zodpovedajúce ekvivalenty aj na strednom Slovensku, odkiaľ väčšina bánhedešských Slovákov pochádzala. Bolo to prirodzené, pretože základ kultúrnej výbavy vysťahovalcov musí byť ukotvený v pôvodnej domovine. Bánhedešskí Slováci dlhé roky žili v relatívne uzavretej komunite, takže to boli vhodné podmienky na kontinuitné uchovávanie ich zvykov a povier. Ako *svojský* sa u nich ukázal spôsob či forma ich praktizovania, na ktorom sa prejavil celý rad odlišných, miestny vývoj odzrkadľujúcich prejavov. Tieto ich lokálne zvláštnosti im vtlačali *svojský* bánhedešský charakter, v ktorom boli obsiahnuté jednak prvky tradícií, ktoré si priniesli so sebou, ako aj prvky tradícií, ktoré sa navrstvili z obklopujúceho maďarského okolia (Krupa, 1982: 16-17).

Z uvedených charakteristík pojmu *svojbytnosť*, ako aj z jeho modifikovaných foriem *svojskosť* a *samobytnosť* je zrejmé, že poslúžili na vyjadrenie toho, čo je v kultúre tej-ktorej slovenskej komunity jedinečné a neopakovateľné, čo sa však obsahovo neprekrýva s tým, čo zodpovedá danostiam v materskej krajine, ani danostiam obklopujúceho inoetnického prostredia. Ako to pregnantne sformuloval poľský etnológ Aleksander Posern-Zieliński, jedinečnosť, čiže *svojbytnosť* kultúry minoritných spoločenstiev spočíva v tom, že má synkretický obsah (Posern-Zieliński, 1982: 41-55).

Synkretizmus kultúry slovenských enkláv či národnostných menšín spočíva v tom, že sú v nej zastúpené reálie trojakej proveniencie:

- kultúry materského spoločenstva
- kultúry obklopujúcej majoritnej spoločnosti
- kultúry vytvorenej príslušníkmi slovenských komunít v podmienkach novej domoviny.

Práve takýto synkretický obsah enklávných či minoritných spoločenstiev viedol bádateľov k tomu, že do ich teoretického rozpracovávanía uviedli pojem *etnická subkultúra*. Tá sa chápe ako produkt kultúrnych zmien v určitom časovom rozpätí a vývinovom procese. Model takýchto zmien možno graficky vyjadriť ako tri navzájom sa prekrývajúce kruhy. Prvý z nich reprezentuje kultúru materského spoločenstva (A), druhý kultúru vytvorenú príslušníkmi minority (C) a tretí kultúru obklopujúcej majoritnej spoločnosti (B). Kultúrne zmeny postupujú zhodne s princípmi akulturácie, transformácie a integrácie minority od kultúrnej výbavy, ktorú si migranti odnášali z pôvodnej domoviny (c1) cez subkultúru minority vytvorenú v novoosídlenom prostredí (c2) až ku participácii na kultúre majoritnej spoločnosti (c3) novej domoviny (Botík, 2002: 211; Posern-Zieliński, 1982: 52-53).



Obr. 2.

Graf synkretizmu kultúry migrantov
(Posern-Zieliński, 1982: 53).

Takže čo povedať na záver? Migračné a minoritné štúdiá predstavujú v súčasnosti aj na Slovensku významné vedecké odvetvie. Prezентujú sa ambicióznym potenciálom empirických aj teoretických poznatkov, a to hlavne pri výskume slovenských minorít v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy. Vďačíme im za ucelený obraz o príčinách, ako aj o dôsledkoch tohto masového prúdu zahraničnej migrácie Slovákov. Na čiastkovú bilanciu týchto poznatkov upriamil pozornosť aj tento príspevok.

Referencie

- Auerhan, J. (1931). Pokus o demografiu zahraničních Čechů a Slováků. In V. Dědina (Ed.), *Československá vlastivěda* (5. zv., s. 97-105). Praha: Sfinx Bohumil Janda.
- Botík, J. (1973). Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. *Slovenský národopis*, 21(4), 495-509.

- Botík, J. (2002). Synkretizmus v kultúre zahraničných Slovákov. In P. Andruška (Ed.), *Slovenčina a slovenská kultúra v živote zahraničných Slovákov* (s. 210-219). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Botík, J. (2014). Hlinené technológie v kolonizačnom prostredí podunajsko-panónskeho priestoru. In R. Malach, M. Válka (Eds.), *Vesnická stavební kultura* (s. 11-21). Brno: Masarykova univerzita.
- Botík, J. (2016). *Slováci vo Vojvodine. Premeny svojbytnosti enklávneho spoločenstva*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov.
- Botík, J. (2019). *Slovenská Dolná zem. Historický a etnokultúrny vývin slovenských minorít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Brouček, S. (1985). *Krajané a domov. Nástin dějin Československého ústavu zahraničního*. Praha: Vydal Československý ústav zahraniční.
- Burke, P. (2005). *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha: Vydavatelství Argo.
- Divičanová, A. (1996). Vývojové premeny tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku. In M. Benža, A. Divičanová (Ed.), *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* (s. 7-36). Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.
- Dolnozemskej, J. (1994). *Ťarcha páperia*. Salgotarián: Vydavateľstvo Mikszáth.
- Dováľ, P. P. (1932, apríl). Účasť nášho pospolitého ľudu v tvorení národnej kultúry. *Slovenský týždenník*, 6.
- Filová, B. (1973). Tradičná kultúra vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej ľudovej kultúry. In D. Dudok (Ed.), *Tradičná kultúra Slovákov vo Vojvodine* (s. 23-31). Nový Sad: Spolok vojvodinských Slovákov.
- Gavrilović, S. (1997). *Kolonizacija na području današnje Vojvodine* [Kolonizácia na území dnešnej Vojvodiny]. Novi Sad: Akademija nauk i umetnosti.
- Haan, L. (1866). *Pamätnosti Békeš – čabánske*. Pešť: Tlačou Horňánskeho a Hummela.
- Chorvát, I. (2009). Imigrácia a etnická diverzita ako možnosť a výzva pre slovenskú spoločnosť. In A. Bitušíková, D. Luther (Ed.), *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku* (s. 21-29). Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.
- Kišgeci, J. (Ed.). (1990). *Pol'nohospodárske tradície vojvodinských Slovákov*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov.
- Klíma, S. (1931). *Československá krajanská péče*. Praha: Československý ústav zahraniční.
- Kmeť, J. (1971). Tradičná naša kultúra na sympóziu a inde. *Nový život*, 23, 289-294.
- Kmeť, M. (2004). Prejavy slovenskej etnicity a uhorského vlastenectva v regionálnej historiografii dolnozemskej Slovákov z békešsko-čanádskej oblasti. *Acta historica Neosoliensia*, 7, 61-75.
- Kmeť, M. (2012). *Krátke dejiny dolnozemskej Slovákov*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Košťal, R. (1992). *Slovenskí evanjelici v zahraničí. Duchovná opatera slovenských*

evanjelických vystaňovalcov. Martin: Vydavateľstvo Osveta.

Krupa, O. (1982). Zvyky a povery z Veľkého Bánhedesa. *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 4, 11-302.

Kutlík, F. (1888). *Báč – Srieňski Slováci*. Nemecká Palanka: vlastným nákladom.

Lenovský, L. (2018). K niektorým kontextom identity Čabänov. In M. Kmeť, T. Tušková (Ed.), *Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe* (s. 261-279). Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.

Letz, R. (2000). *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku 1920-1948*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.

Lipták, Ľ. (2000). Múzeum a súčasné historické povedomie. In G. Podušelová, E. Kurincová (Ed.), *Múzejná dokumentácia a prezentácia dejín Slovenska* (s. 13-21). Bratislava: Slovenské národné múzeum.

Manga, J. (1978). *Z minulosti Veňarcu*. Budapešť: Vydavateľstvo učebníc.

Mráz, A. (1948). *Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.

Myjavcová, M. (2001). *Slovenčina v jazykovej enkláve*. Báčsky Petrovec: Kultúra.

Myjavcová, M. (2006). *State o našej slovenčine*. Báčsky Petrovec: Kultúra.

Myjavcová, M. (2015). *O slovensko-srbskom bilingvisme vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.

Posern-Zieliński, A. (1982). *Tradycja a etniczność. Przemiany kultury Polonii amerykańskiej*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk.

Rúfus, M. (1978). *Mať kdesi korene. Hora*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.

Rúfus, M. (1998). Krajanom zo Selenče. In V. Valentík (Ed.), *Selenča 1758 – 1998* (s. 804-807). Báčsky Petrovec: Kultúra.

Sirácky, J. (1966). *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

Sirácky, J. (1975). Dolná zem a Slováci. *Slovenský národopis* 23(2), 173-182.

Sirácky, J. (1980). *Slováci vo svete 1*. Martin: Matica slovenská.

Sklabinská, M., Mosnáková, K. (Eds.). (2013). *Slováci v Srbsku z aspektu kultúry*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov.

Skolka, A. (1988). *Historisch – topographische Beschreibung von Mezőberény in Békescher Comitát* [Historicko-topografické opísanie Poľného Berinčoka v Békešskom komitáte]. Békéscsaba.

Svetoň, J. (1943). *Slováci v európskom zahraničí*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.

Štefanko, O. (1980). *Stojím pred domom*. Bukurešť: Kriterion.

Štefanko, O. (2005). *Dolnozemske súčinnosti*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.

- Štolc, J. (1968). *Reč Slovákov v Juhoslávii*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Štolc, J. (1971). Slovenské jazykové ostrovy na Dolnej zemi. *Slováci v zahraničí*, 1, 33-81.
- Štolc, J. (1975). Slovenský jazyk na Dolnej zemi ako súčasť slovenského národného jazyka. *Slovenský národopis*, 23(2), 205-213.
- Štolc, J. (1994). *Slovenská dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo VEDA.
- Trütschler, E. (2010). Modely ochrany národnostných menšín. In J. Buzalka (Ed.), *Národné práva menšín* (s. 63-80). Bratislava: Časopis OS – Občianska spoločnosť.
- Uherek, Z., Beranská, V. (2011). Diaspóra. In J. Blahůšek (Ed.), *Malý etnologický slovník* (s.12-13). Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Višňovský, E. (2007). Komunita ako autentický domov človeka. *Filozofia*, 62(1), 44-53.
<http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2007/1/44-53.pdf>
- Zajac, D., Haan, L. (1853). *Dejepis starého i nového Nadlaku*. Sarvaš: Tlačou Leopolda Réthyho.
- Žilinský, M. (1872). *Dějepis městečka Sarvaš a opis jeho poměrů*. Pešť: Tiskem Viktora Horňánskeho.